

Ustavne promjene i društveni razvitak u SFRJ

Zvonimir Lauc

Pravni fakultet Sveučilišta u Osijeku

Sažetak

Opisujući obilježja jugoslavenske političke, ekonomske i socijalne krize autor postavlja polazno pitanje analize političkog sistema: tko je subjekt društvenog razvoja? Budući da je konstituens socijalističkog i samoupravnog društva čovjek, politička praksa trebala bi afirmirati humanističke vrijednosti društva i osigurati njegov potpun razvoj. Čovjek mora biti osnovni kriterij vrednovanja društvenih rezultata. Ustavne promjene trebaju postati potencija daljnjeg razvoja, zblizavanja i demokratizacije jugoslavenskog društva.

Inspirativne teze prof. Tomca asociirale su mi odmah pitanje da li i koliko konstruktivno prilaženje destrukciji može rezultirati rekonstrukcijom sistema.

Nalazimo se pred ustavnim promjenama u okolnostima koje karakterizira *kriza*, kako moralna, tako tehnološka, ekonomska i društvena. Definiranje krize na ovaj način rezultat je pristupa razvoju društva, pri čemu smatramo da se on sastoji od individualnog, tehničko-tehnološkog, ekonomskog i društvenog razvoja. Znači, kriza je u svakom od ovih razvoja, a onda naravno i u cjelini. U takvom ambijentu nude se vrlo različita rješenja za izlaz iz krize, pa se mora prepoznavati što se to nudi i na koji način. Iza svakog ponudjenog rješenja valja uočiti konkretne ljude, grupe, sa svojim potrebama i interesima koji su iz raznih razloga ostali nezadovoljeni. U tako »nenormalnim« okolnostima uvijek postoji opravdana bojazan da se ne uništava samo ono što je identificirano kao negativno, nego i ono što je pozitivno. Stoga i rekonstrukcija sistema sadrži potencijalnu destrukciju i daljnji razvoj.

U zadnjih desetak godina SFRJ se razvijala u specifičnim uvjetima, jer se na svjetskoj razini odvijao i danas se odvija proces *znanstveno-tehnološke revolucije*. Njegova karakteristika je sasvim novo revolucioniranje privredivanja na način da se u jedinicu proizvoda ulaže znatno više znanja, vještina, sposobnosti ljudi i informacija, s time da se istovremeno znatno manje tro-

ši sirovinama i energijama. Računarska tehnika i informatička tehnologija zahtijevaju da se od ekonomike proizvodnje prijeđe na ekonomiku proizvoda. Ovoj revoluciji svojstveno je decentralizirano odlučivanje i internacionalizacija poslovnih aktivnosti. Drugim riječima, imperativ je privređivanje otvorenog a ne zatvorenog tipa. Sve promjene u načinu proizvodnje zahtijevaju i odgovarajuće mijene u nadgradnji. Ovaj svjetski proces različito se reflektirao na različite regione u svijetu. Pojednostavnjeno, u zemljama razvijenog Zapada energetska i ekonomska kriza prevladava se neokolonijalističkim prodorom, jačanjem transnacionalnih kompanija, nametanjem trke u naoružanju, diktiranjem visoke cijene kapitalu, kupovanjem vrhunske pameti i sl. Bez obzira na poteškoće, čini se da se pitanje daljeg razvoja rješava uspješno, premda uz znatan budžetski deficit i sl.

Zemlje Istoka našle su se u situaciji tehnološkog zaostajanja, osobito s obzirom na sistem ekstenzivnog privređivanja, suočavaju se s neadekvatnom produktivnošću, s problemom nedovoljne proizvodnje hrane, s teškim materijalnim obvezama zbog trke u naoružanju i sl. U tim se zemljama traga za različitim vrstama privrednih i društvenih reformi, koje se mogu svesti na animiranje proizvođača putem različitih oblika participacije i samoupravljanja radnika te na demokratizaciju političkog života. Sve su to počeci i ne treba ih odmah ocjenjivati, ali su realnost koju je nemoguće zaobići u međunarodnom radničkom pokretu.

Zemlje u razvoju našle su se u vrlo nepovoljnu položaju, jer jaz između razvijenih i nerazvijenih sve je veći, sirovine i energija s kojima raspolazu sve su jeftiniji na svjetskom tržištu; mnoge od njih suočene su s gladí, neke i ratuju; njihova prezaduženost raste tako da u pitanje dolazi ne samo njihov ekonomski nego i politički suverenitet.

U takvu okruženju i SFRJ proživljava izuzetno teške dane: životni standard radnih ljudi i građana je ugrožen, nezaposlenost je izuzetno visoka, inflacija je jedna od najvećih u svijetu, zaduženost zemlje (vanjski dug) i privrednih i drugih subjekata međusobno (unutarnji dug), tehnološko zaostajanje, neadekvatna struktura privrede, nezainteresiranost privrednih subjekata za izvoz, veliki gubici u privredi, sve to garnirano s euforijom nacionalizama i iredentizma, raznoraznim aferama (ekonomskim, političkim, ljudskim). Iako je svijet kao okruženje znatno utjecao na stanje u kojem jesmo (čini nam se da je naglašeni počelo s naftnom krizom i zaustavljanjem demokratizacije i prilagođavanja političkog sistema odmah nakon donošenja ustava 1974, a osobito s odlaskom Tita, Kardelja, Bakarića i drugih), ipak smo daleko najviše sami krivi. Plaćamo ceh gluposti i nepoštenju!!!

Postavlja se pitanje da li SFRJ u ovakvim okolnostima (vanjskim i unutrašnjim) može i dalje graditi društvo kao *socijalistička, samoupravna, federativna i nesvrstana zajednica*? Nema sumnje, okolnosti od vremena kreiranja ustavnih rješenja 1974, pa i od vremena Pravaca razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja iz 1978, bitno su se izmijenile (tzv. *clausula rebus sic stantibus*). Istina, postoje neke analize uokvirene kao Dugoročni program ekonomske stabilizacije, Kritička analiza funkcioniranja političkog sistema i Strategija tehnološkog razvoja, ali uglavnom im je pristup parcijalan, svatko sagledava sa svog aspekta iste i slične probleme, tako da ni dijagnoza ni terapija nisu unisone. Nije čudno, jer dosadašnji naš

društveni razvoj obilježavaju autarhija i parcijalnost, a ne cjelovitost; gdje još *egzistiraju miniciljevi bez makroorijentacije*, ni dokumenti ne mogu biti drugačiji. Ustavna rješenja trebala bi biti negacija negacije navedenog, bojimo se da nije tako. Smatramo da ustav mora osiguravati ireverzibilnost.

Temeljno pitanje je *tko je subjekt društvenog razvoja*, tko je konstituens. Program SKJ iz 1958. upravo na to pitanje odgovara na bitno različit, drugačiji način od dotada uobičajenog: »samo društveno-ekonomski interes radničke klase, radnih ljudi, koji proizvode društvenim sredstvima za proizvodnju i na tome interesu zasnovana socijalistička svijest«, s tim da »socijalizam ne može osobnu sreću čovjeka podređivati nekim višim ciljevima, jer je *najviši cilj socijalizma osobna sreća čovjeka*«.

Dakle, znači da je na pijedestal društva inauguriran čovjek, i to kao proizvođač i upravljač, odnosno gospodar, ali i kao konkretan građanin. Prema tome, sva ponuđena rješenja u odnosu na društveni razvoj, bez obzira na to da li je novi ili rekonstruiran, moraju o tome voditi računa.

Dijalektika društvenog razvoja sastoji se u tome da se osiguravaju, afirmiraju i dalje razvijaju pozitivne vrijednosti u društvu, a da se istovremeno iznalazi efikasna brana za negativnosti, uz žigosanje i eliminiranje istih, odnosno njihovo svođenje na najmanju moguću mjeru.

U današnjem trenutku moramo biti svjesni da se neki koji su bili poraženi od Tita nisu s tim pomirili, nego su se samo primirili, a sada koriste krizu za svoju rehabilitaciju i lukavo krizu prikazuju većom i nesavladivom, koristeći već oprobane metode širenja straha, etiketiranja, izbacivanja ispraznih parola, podgrijavajući i podržavajući nedemokratsko obračunavanje s »protivnicima« i neistomišljenicima, pri čemu osobito dolazi do izražaja zakon socijalizma — *zavist*. Na taj način stvara se ambijent apatije i otvara prostor za legitimnost tzv. *inauguralnog kompleksa*. To znači očekivanja da će rješenja pasti odozgo, po sistemu *deus ex machina*, a ne da proces prirodno mora ići odozdo. Nužnost je stoga raditi na razvijanju samopouzdanja, iznalaziti pravu motivaciju, osiguravati samoobrazovanje te općenito usmjeriti se na *proizvodnju slobodnih kreativnih ličnosti*. Čini nam se da je najveći grijeh socijalizma uopće što se nema povjerenja prema ljudima, što se stvarno ne uključuju u životne i radne tokove. Tu nevjericu siju svi oni koji su se dobro smjestili, a upravo to su snage tehnokracije, birokracije i sl.

Nužno je osiguravati *mijenjanje odnosa moći*, jer ona je u rukama onih koji su se nametnuli a koji nemaju dovoljno znanja ni htijenja, a manjka im i poštenje. Da ne budu raskrinkani, sve proglašavaju tajnom, boje se transparentnosti, mistificiraju odnose, gaje demagogiju i nedodirljivost.

Kako su svake ustavne promjene dogovor — odnosno to bi trebale biti — svih relevantnih subjekata, u SFRJ to se odnosi na radne ljude i građane, radničku klasu, te narode i narodnosti, valja voditi računa o traganju za *dijalektičkim pomirenjem individualnog i kolektivnog interesa*. Istovremeno to se odnosi na pomirenje funkcionalnog i teritorijalnog te klasnog i nacionalnog interesa. Valja polaziti *od potreba i interesa radnih ljudi i građana*, koji su organizirani u asocijacije rada, stanovanja, ideologije, stvaralaštva, od potreba i interesa radničke klase, naroda i narodnosti. Osviještene potrebe su interesi, a saznanja se uglavnom razvijaju da bi se oni za-

dovoljili. U tom kontekstu *moral se javlja kao dobro versus zlo, ideologija kao istina versus laž, a umjetnost kao lijepo versus ružno*. Dogmatizam je u ovim okvirima moguće nadvladati praksisom.

Moderna tehnologija i informatičko društvo zahtijevaju funkcionalnost proizvoda, njihovu tehnološkičnost i eksploataбилnost, što zahtijeva znatno više stručnosti i motiviranosti i sve bolju *samoorganiziranost*. Samoupravljanje zahtijeva subjektivnost, samoorganiziranost, a upravo to je karakteristika »čipovske« proizvodnje. Stoga su samoupravljanje i znanstveno-tehnološka revolucija kompatibilni. Ovo naravno u kondicionalu, ako samoupravljanje ne ostaje samo na papiru, nego u svakodnevnoj praksi i time na pravi način obogaćuje knjige. Ne može se zanemariti ulaganje u prostor i opremu, ali daleko najviše se mora *ulagati u ljude*. Ovo ulaganje se odnosi kako na njihova znanja tako i na motiviranost i poboljšanje odnosa među ljudima. Ako se to ne čini, a svjedoci smo da smo to zanemarili, nema razvoja društva. Sve to navodi da marksizam treba da odlikuje upravo pristup *ad hominem*.

Razvoj samoupravnog socijalističkog društva mora ići u pravcu pune afirmacije svih klasičnih sloboda i prava čovjeka i građanina, njihovo dalje širenje i razvijanje. Međutim, nova socijalna i ekonomska prava nužno je uvoditi i razvijati. *Emancipacija individue* mora biti i politička i ekonomska, tek to je potpuna emancipacija. Opće je poznato da mjesto individue u podjeli rada određuje i njen položaj u ukupnim društvenim zbivanjima. Da bi se ostvarivala emancipacija, individua mora biti oboružana pravim znanjima, mora biti *osposobljena za samoupravljanje*. Imperativ je stoga spajanje teorije i prakse, s tim da je najbolji učitelj sama praksa, ali ne kao prakticizam, nego kao primijenjena teorija. Prema tome, *samoupravljanju prilazimo kao obliku društvenog organiziranja u kojem bi država kao klasna organizacija trebala biti zamijenjena samoorganizacijom društva*. Samoupravljanje mora biti istovremeno oblik u kojem će se efikasno privređivati i demokratski politički živjeti. To znači da sve odluke, osobito investicijske, moraju biti ekonomski racionalne i društveno opravdane.

Znanost, odnosno znanje je *conditio sine qua non* društvenog razvoja uopće, a to se odnosi i na samoupravni socijalistički sistem. Međutim, dobro je upozoriti da provođenje znanstvenih zamisli bez klasnih interesa znači skretanje ka tehnokraciji, a provođenje klasnih interesa bez znanosti vodi političkom birokratizmu. Korekcija navedenog mora se osiguravati putem *samoupravne socijalističke demokracije kao posebnog oblika diktature proletarijata*, ali proletarijata u modernom poimanju.

U novim situacijama, a one dolaze i naviru nakon ustavnih promjena, bitno je osigurati *pouzdanost i valjanost*. Pouzdanost znači da se u prostoru i vremenu osigurava istovjetno funkcioniranje za sve, a valjanost znači da se ispravno reagira, da se razumije bit. Pouzdanost osigurava opstanak, a valjanost osigurava razvoj. Drugim riječima, valja tragati za jedinstvenim *kriterijima i mjerilima*. Pod kriterijima razumijevamo stajališta s kojih se vrednuje kvalitet rezultata, dok mjerila predstavljaju veličine kojima se mjeri stupanj ostvarivanja kriterija. Upravo tu je kamen spoticanja, što se nismo uspjeli dogovoriti i izgraditi kriterije i mjerila, pa često pod istim pojmovima nudimo čak i dijametralno suprotna rješenja. Ovo je osobito uočljivo u raspravama najnovijim ustavnim promjenama.

Za SFRJ u današnjim uvjetima kriterij bi mogao biti *efikasnost privredivanja i uopće poslovanja* pojedinaca, asocijacija i društvenih entiteta. To znači sa što manje inputa doći do optimalnih rezultata. Drugi kriterij mogao bi biti *humanost odnosa među ljudima*, odnosno demokratizacija društva. Operacionalizacija efikasnosti jest produktivnost rada, a humanosti odnosa realizacija sloboda i prava čovjeka i građanina. Sve više nam se nameće kalkuliranje sa *zaštitom čovjekove okoline*, stoga bi i to trebao biti jedan od kriterija. Naravno da ove kriterije treba sagledavati ne kao jedinke, nego kao total.

Promatrajmo odluke radničkih savjeta, skupština samoupravnih interesnih zajednica, skupština društveno-političkih zajednica, izvršnih organa i organa uprave, odluke društveno-političkih organizacija i svih ostalih organa i institucija: koliko doprinose efikasnosti, humanosti i ekologiji. Pri tome valja ocjenjivati ljude, organe i institucije: koliki je njihov doprinos ostvarivanju ciljeva putem navedenih kriterija.

Greške u nas nastaju zbog toga što ti kriteriji nisu dovoljno ušli u samosvijest ljudi. Ni u teoriji, ni u praksi. Pristupi su ili ili — odnosno parcijalni, a ne i i — odnosno cjeloviti, usljed čega negativan efekt poništava pozitivni. Izlaz je u *timskom i interdisciplinarnom načinu rješavanja problema*, pri čemu svaka struka treba da osvijetli jedan aspekt razvoja (tehnički, ekonomski, pravni). Tako smo svjedoci da inženjeri nedovoljno hoće i znaju proizvoditi robu bez škarta uz visoku produktivnost. Ekonomisti premalo hoće i znaju osigurati visoku ekonomičnost, rentabilnost i likvidnost, a pravници zanemaruju demokratizaciju. Uzrok navedenom valja tražiti u sistemu obrazovanja, gdje se fabriciraju »fahidioti«, gdje škola parcelira znanja, a time i ličnost. Sve se to reflektira, kao možda najveća promašena investicija, na razvoj samoupravljanja, za koje je svojstveno *cjelovito poimanje i proizvodnja slobodnih stvaralačkih ličnosti*.

Ustavne promjene istovremeno bi trebale biti brana negativnostima kao što su: autarhija, nezaposlenost, inflacija, psihološke i socijalne devijacije, neopravdano raslojavanje, ugrožavanje društvenog vlasništva, nacionalizam, šovinizam, separatizam i dr. *Najveće društveno zlo u nas je nerad i dogmat-ski duh*. Istovremeno, ustavne promjene trebale bi afirmirati i omogućavati dalji razvoj: rada, znanja, sposobnosti, poštenja, motivacije za bolje-više-jače, i dr. Uopće valja ići na reafirmaciju svega kohezivnog u društvu, unutar tržišta, društvenog kapitala, znanosti, tehnologije, informatike, obrazovanja, kulture, ekologije, umjetnosti i dr. U tom pravcu valja kreirati ekonomsku politiku, kaznenu politiku, nagradnu politiku, pravni sistem i sl. Potencijalne ustavne promjene moraju biti *objektivno zadane, ali i subjektivno prihvaćene*, ne verbalno, nego stvarno. Čini nam se da ima previše onih koji ne razumiju i nisu prihvatili opredjeljenja i društvene vrijednosti artikulirane osobito u Osnovnim načelima ustava, kojima se moramo vratiti. Upravo ti kadrovi su zauzeli pozicije, zloupotrijebili ih za svoje osobne interese, te ih, naravno, dragovoljno ne žele napustiti. U svakoj sredini valja tragati za onima koji hoće i znaju, jer je nužno za obnovu i izgradnju društva mobilizirati zdrave subjektivne snage. Nužno je na zajedničkim razvojnim programima društveno integrirati i privredu i znanost i politiku.

Glavni nedostatak našeg dosadašnjeg razvoja je nedovoljna *demokrati- zacija*. Istina, ne nedostaje je u dokumentima, ali u praksi je više zlo- upotrijebljena nego upotrebljavana. Bez demokratizacije Saveza komunista nema demokratizacije društva, te je nužno osigurati stvarne, radikalnije po- make unutar djelovanja SK, osobito razvijajući demokratske metode rada, uz punu javnost i odgovornost. Nešto je započeto raspravama oko ustavne uloge Socijalističkog saveza te o odnosu Saveza komunista i Socijalističkog saveza. Međutim, od rasprave do mijenjanja stanja dug je i neizvjestan put.

Prema tome, pitanja o konceptu samoupravnog socijalizma valja pove- zati s Marxovom porukom da će se on ostvarivati samo u korelaciji s potre- bama naroda. Stoga moramo istraživati te potrebe, na njima graditi sistem, a onda neće biti ni »kula u zraku«.

Aktualne ponuđene ustavne promjene po svom kvantitetu kreću se negdje oko 1/3 normativnog dijela, a zaklinjemo se da se neće mijenjati Osnovna načela. Međutim, svaka ozbiljnija znanstvena analiza ukazuje na neophodnost — ukoliko se usvoje predložene promjene ustava — mijenja- nja i dijelova Osnovnih načela. Moramo biti pri tome svjesni da je i naj- manja promjena ustava daleko značajnija negoli to na prvi pogled izgleda.

Dosada su neriješeni mnogi nespornosti, mnogo zacrtanog je nerealizi- rano, odnosno jaz između normativnog i stvarnog je predubok, pa valja iz- bjeći daljnje iste i/ili slične situacije. Ne smijemo i nadalje olako ideolo- giju pretakati u propis, odnosno u ustav, nego valja osiguravati dovoljno posredovanja (u Hegelovom poimanju) kako teorije, tako i prakse. Mora se tragati za modelima, ići na simuliranje pojedinih rješenja. Pojednostavnjeno: eksperimentirati treba na mikrorazini, na papirima, kasetama, disketama.

Dobro je imati na umu poruku Marxa da ustav ne treba da tumače oni koji su ga donijeli, nego oni koji su ga prihvatili. Da bi se nešto moglo pri- hvatiti i usvojiti kao svoje, nužno je to dobro poznavati, a koliko samo- upravljača stvarno, lege artis, poznaje Osnovna načela ustava u njihovu entitetu? Iskoristimo nastupajuće rasprave o ustavnim promjenama za zbliža- vanje, za međusobno bolje razumijevanje, jer, u krajnjoj liniji, ustav treba da spaja, a ne da razdvaja. Napisi i većina rasprava i poruka bili su do da- nas tipa razjedinjavanja. Najveća odgovornost svakako je na Savezu komuni- sta, koji može ovo prebroditi samo uz puni angažman Socijalističkog sa- veza i znanosti.

Zvonimir Lauc

**CHANGES IN THE CONSTITUTION AND SOCIAL
DEVELOPMENT IN YUGOSLAVIA**

Summary

The author describes the characteristics of the political, economic, and social crisis in Yugoslavia and formulates the question from which an analysis of any political system has to start: who is the subject of social development? Since man happens to be the constitutive entity of a socialist self-managing society, political practice ought to affirm the humanist values of the society and to secure its full development. Man must be the basic criterium for an evaluation of social results. The changes in the constitution ought to enable further development, internal mutuality, and democratization of Yugoslav society.